

Skovkirkegårde, gravsteder og parcelhushaver – jo, der er en sammenhæng

Af Helle Ravn

Etnolog, mag.art.

Hvor mærkeligt det umiddelbart lyder, har haver og gravsteder på kirkegårde fulgt de samme tendenser og mere eller mindre den samme udvikling, dog med den forskel, at der tidligere var en vis forsinkelse i gravstederne i forhold til haverne. Den udvikling er dog til en vis grad elimineret, idet landskabsarkitekter og kirkegårdsgartnere i det meste af 1900-tallet og videre frem i dette århundrede i høj grad har sat deres præg på både kirkegårdenes arkitektur og til en vis grad på gravstederne.

Gravstedernes udvikling skal således både ses i lyset af havekulturens udvikling og i lyset af ændringer i naturopfattelsen. For at sætte skovkirkegården som fænomen ind i en kulturhistorisk sammenhæng, vil jeg på baggrund af mine undersøgelser af henholdsvis landbohaver og parcelhushaver i det følgende trække nogle linjer mellem den almindelige danske haves udvikling og gravstedernes udvikling i 1900-tallet.

Kirkegård og havekultur

Siden landboreformerne blev gennemført omkring 1800, udvikledes den rationelle bonde blandt andet i kraft af arvefæste til jorden og/eller selveje. Omkring 80 % af befolkningen levede på landet, og det forhold, at bønderne var langt sikrere end før på at kunne blive på den ejendom, de drev, og at deres efterkommere kunne arbejde videre på den samme ejendom, resulterede blandt andet i ændrede normer omkring orden og velpassethed.

Haverne var et særdeles synligt symbol for disse normer, de skulle være velpassede med klippede buksbomhække, der

Fig. 1. Landskabsarkitekt Georg Georgsens billede fra 1924 viser den østlige del af Bregninge Kirkegård på Tåsinge. Kirkegården ligger på en bakketop, og der er en mageløs udsigt ud over det sydfynske øhav og Tåsinge.

indrammede bede med roser og blomster. Mellem bedene var der havegange med grus, som skulle skuffes og rives hver lørdag. Den sociale kontrol var stærk, hækkene ud mod vejen var lave, så forbipasserende kunne kigge ind, og derfor var det et "must" at haverne var velpassede. Og selv om haverne gennem hele 1800-tallet blev større og større på gårdene, var der tid til at passe dem, fordi der var en eller to tjenestepiger.

Lignende forhold gjorde sig gældende på kirkegårdene. Fra at gravene blot var forhøjede græsbevoksede tuer, gik man over til at indrette gravstederne som miniature haveanlæg. På kirkegården var den sociale kontrol om muligt endnu stærkere, end den var i det omgivende samfund. Gravstederne kunne overskues ud i alle hjørner, og ofte kendte de besøgende på kirkegården de efterladte, som passede nabogravstedet. Så her var det om at overholde de gældende normer.

Fra toppen af Bregninge Kirke på Tåsinge tog landskabsarkitekt Georg Georgsen i 1924 et billede af udsigten ned over Bregninge Kirkegård (fig. 1). I forgrunden ses de ældste gravsteder, som er af uens størrelse. Bagest ud mod marken ses

Fig. 2. En landbohave i Bjernemark, Bregninge Sogn, havde endnu i 1960 små, runde, buksbomkantede bede – fuldstændig som kirkegårdens bede omkring århundredeskiftet. Foto: Peter Michelsen, Nationalmuseet, 1960.

de nyeste gravsteder, som er af ens størrelse og alle omgivet af hække. De ældste gravsteder fra omkring 1900 var anlagt efter den tids havestil med buksbomkransede runde eller ovale bede omgivet af revet grus. Disse gravsteder havde ikke altid indhegning, en del havde smedejernsstakitter, som enten var sort- eller hvidmalede, og atter andre var hegnede af hække af yderst forskellig højde. Men alle gravsteder var velpassede, fuldstændig som forhaverne i lokalsamfundet.¹

Det ses også tydeligt, at gravstederne var velplejede – fuldstændig som sognets haver var på det tidspunkt (fig. 2). De fleste af egnens haver havde lave hække mod vejen og revne grusgange mellem buksbomkantede runde eller ovale bede. Intet i forhaven kunne skjules bag den lave hæk – den sociale kontrol var markant, så både på kirkegården, i haven og ud mod vejen blev der skuffet og revet hver lørdag.

Imidlertid var der også på Bregninge Kirkegård begyndt at

ske ændringer, som svarede til tidens ændringer i havekulturen. Samtlige nye gravsteder var omgivet af en hæk, som klart markerede, at gravstederne var en privat sfære på samme måde som datidens villahaver. Yderligere havde kun et enkelt gravsted runde bede.

I begyndelsen af 1920'erne startede der en diskussion mellem havearkitekter om havernes form og indretning. I 1921 skrev landskabsarkitekt P. Wad en artikel i "Havekunst", hvor han gik ind for enkelthed og geometriske former. I en efterfølgende diskussion gik Wad og landskabsarkitekt E. Erstad Jørgensen ind for, at haverne skulle være praktiske og hensigtsmæssige, så væk med de runde, buksbomkantede bede. Modsat dette mente landskabsarkitekt Johannes Tholle, at haver skulle bygge på gamle traditioner, og diskussionen fortsatte de næste år.² At Tholle så gik meget radikalt til værks ved omlægning af kirkegårde er en helt anden historie.

Som det var tilfældet i Bregninge, fulgte kirkegårdenes udvikling de samme tendenser som haverne, idet de blev mere og mere regulerede med lige gange og gravsteder af ensartet størrelse.

Man kan ikke sige, at diskussionen mellem gamle og nye haveformer ledte frem til skovkirkegårde, men den var som blandt andet Bedre Byggeskik-bevægelsen med til at skabe forudsætningerne for de ændringer, som slog igen-

Fig. 3. Ikke langt fra Maribjerg Kirkegård ligger der adskillige veje, som er præget af funktionalismens idealer, som her på Saantesvej. Foto: Helle Ravn 2007.

nem i 1930'erne med funktionalismen. I 1936 blev Danmarks nok mest berømte kirkegård – Mariebjerg Kirkegård – indviet. Her var en meget stram planlægning med rette linjer og indenlandske planter. Jeg skal ikke komme nærmere ind på denne kirkegård, men med sin naturopfattelse, som var helt i tråd med naturopfattelsen i såvel USA som Tyskland, og sine skovafsnit, kom Mariebjerg til at danne skole. Funktionalismens natursyn med indenlandske planter, lys og luft slog igennem i byggeriet, men også her blev det i begrænset omfang (fig. 3).

Fra 1950'erne begyndte parcelhusene at komme frem. Af økonomiske årsager var mange af haverne anlagt med køkkenhaver, og landbohavens normer for orden og overskuelighed var i højsæde i de fleste parcelhushaver. Kirkegårdene fulgte de samme tendenser, idet det også her var landboernes natursyn med orden og velpassthed, der var det gængse. Med den store indvandring fra landet til byerne og den samtidige velstand skete der langsomt men sikkert et ændret forhold til såvel haver som begravelsesformer. Haverne blev det, der betegnes som parcelhushaver, det vil sige opholds- og prydhaver, hvorved den økonomiske nytteværdi for-

Fig. 4. Også kirkegårdene har fået deres "Silvan-gravsteder"! Det er ikke nyt, at der lægges en fin granuleret granitbelægning på gravsteder, men at hele gravstedet er uden egentlig beplantning, og at der i stedet er forskellige former for pynt – det må tilskrives en del af parcelhushavekulturen. Foto: Helle Ravn 2011.

svandt, og med det begyndte parcelhushaverne at bevæge sig væk fra landbohaverne og landbosamfundets normer om orden og velpassetthed.

Indvandringen til byerne kunne også komme til at bevirke, at generationerne kom til at bo langt fra hinanden, og derved blev incitamentet for at opretholde de traditionelle gravsteder og/eller familiegravsteder formindsket, hvilket igen skabte yderligere grobund for kremering og små urnegravsteder, kolumbarier og urnevægge. På lignende vis begyndte der også at komme afdelinger med park- og skovkirkegårde på en del af landets kirkegårde.

Men også de traditionelle gravsteder ændrede stil og kom til at ligne parcelhushaver mere og mere. De stedsegrønne planter havde i mange år været brugt på kirkegårdene, nu blev de også brugt i parcelhushaverne, hvilket antagelig gjorde, at der kom endnu flere stedsegrønne planter. Samtidig blev mange gravsteder anlagt i stil med parcelhushaverne: En stedsegrøn randbeplantning og roser eller sommerblomster.

Efter at der i praksis ikke var sket de store ændringer i parcelhushavekulturen i 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne, blev først en række forhaver lagt om, så jorden blev dækket af flintekolde, granitskærver eller endda helt belagt med fliser. Ja, planterne blev til tider næsten helt fraværende, blot stod der et par krukker med et lille træ eller sommerblomster – det er de såkaldte "Silvan-haver"! Måske blev der også sat enkelte pyntefigurer op, og der kom ofte forskellige former for diskret belysning. Og minsandten, så kunne de samme tendenser og elementer ses på gravstederne (fig. 4).

Sideløbende med ovenstående tendens er der især i de store byers parcelhushaver en stræben efter natur. Det kan give sig udslag i anlæggelse af blomsterenge eller i ønsket om en større diversitet i insektlivet ved indplantning af vilde planter som for eksempel brændenælder. Og jeg mener, at ønsket om at blive begravet på en skovkirkegård i en vis grad hænger sammen med det samme natursyn.

Under alle omstændigheder er der i dag brug for en nytænkning, hvad anlæggelse af kirkegårde og gravsteder angår. Lad mig tage eksempel i Bregninge Kirkegård på Tåsinge, som Georg Georgsen fotograferede i 1924. Her har man ved flere lejligheder udvidet kirkegården, hvorved der opstod en lang række tomme gravsteder på den oprindelige kirkegård.

Fig. 5. Bregninge Kirkegård
2012. Foto: Helle Ravn.

I stedet for at fylde op, valgte man at frilægge arealerne op mod kirken, hvorved man mistede sammenhængen mellem kirke og kirkegård. I stedet har man fået et plæaneanlæg og en begravelsesplads – men ikke en *kirkegård!* Set med kulturhistorikerens øjne har man opnået et hverken – eller (fig. 5).

Inden for de sidste år er der sket en separation i såvel kirkegårds- som havekulturen, og i fremtiden vil der således være forskellige ønsker til begravelsesformer mellem jordfæstegrave, urnenedsættelser, anonyme gravsteder, aske spredt over vandet osv. På samme vis vil der også være ønsker om forskellige former for begravelsespladser, hvad enten det er begravelse på en traditionel kirkegård, på en parkkirkegård eller på en skovkirkegård.

Den traditionelle kirkegård må betragtes ud fra ønsket om kontinuitet. Kirkegården er et sted for erindring, både om nær familie og slægtninge, men også om mennesker, man har kendt i lokalsamfundet. Men kirkegården er også et møde-

sted, hvor man møder mennesker, som man kender, eller som har kendt den afdøde.

Fra en kulturhistorisk synsvinkel ser jeg først og fremmest skovkirkegårde som en begravelsesform, der hænger sammen med en urban kultur og et natursyn, som hovedsagelig findes i de større byer. Brugerne vil i høj grad være mennesker, som enten selv ikke har rod i lokalsamfundet, eller hvis slægtninge bor andre steder i landet. Endvidere vil skovkirkegårde naturligvis appellere til naturmennesker, på samme vis som ønsket om at asken spredes over havet især ses hos sejlere.

Til gengæld er skovkirkegårde løsrevne fra såvel gravskikke og havekultur i provinsen og på landet som fra tanken om gravstedet som Guds ager, der har sammenhæng med kirkebygningen.

Litteratur

Dragsbo, Peter & Ravn, Helle, *Jeg en gård mig bygge vil, der skal være have til, En kulturhistorisk-etnologisk undersøgelse af lange linjer og regionale kulturforskelle i gårdens landskab: Bygninger, haver og omgivelser ved danske landbrugsejendomme 1900-2000*, Esbjerg 2001.

Guldager, Susanne (red), *Danske kirkegårde: tradition og fornyelse – en eksempelsamling*, 2005.

Kragh, Birgitte, *Til jord skal du blive... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780 – 1990*. Aabenraa 2004.

Ravn, Helle, *Gulerødder, græs eller granit. Danske parcellushaver 1950-2008*, Rudkøbing 2011.

Sommer, Anne-Louise, *De dødes haver: den moderne storbykirkegård*, 2003.

Noter

- 1) Oplysningerne stammer fra en 92-årig, nulevende beboer i sognet.
- 2) Hele diskussionen kan findes i *Haven* 1921-1922-1923 og 1924.